

OLTINSOY DARYOSI VA DARYO BO'YI O'SIMLIKLARINING AHAMIYATI.*Bekmurodova Zilola Abdimurot qizi**Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi*

Anotatsiya: Oltinsoy daryosi Surxondaryo viloyatidagi muhim daryolardan biridir. Bu daryo bo'yidagi o'simliklar qoplami tabiiy landshaftning muhim qismidir va mahalliy ekologik tizimni qo'llab-quvvatlaydi. Quyida Oltinsoy daryosi bo'yidagi o'simlik qoplami haqida batafsil ma'lumot berilgan: Oltinsoy daryosi bo'yidagi o'simliklar qoplami tog'oldi hududlarga xos bo'lib, u turli xil o'simlik turlaridan iborat. Bu hududda namlik va iqlim sharoitlariga moslashgan o'simliklar uchraydi.

Kalit so'zlar: Oltinsoy daryosi, qamish ,yovvoyi guruch, o'rmon va butalar, yovvoyi lola, ko'knor, chiy, piyozsimon o'tlar

Oltinsoy daryosi Surxondaryo viloyatidagi muhim daryolardan biridir. Bu daryo bo'yidagi o'simliklar qoplami tabiiy landshaftning muhim qismidir va mahalliy ekologik tizimni qo'llab-quvvatlaydi. Quyida Oltinsoy daryosi bo'yidagi o'simlik qoplami haqida batafsil ma'lumot berilgan: Oltinsoy daryosi bo'yidagi o'simliklar qoplami tog'oldi hududlarga xos bo'lib, u turli xil o'simlik turlaridan iborat. Bu hududda namlik va iqlim sharoitlariga moslashgan o'simliklar uchraydi. Daryo vodiysi boy o'simliklar bilan qoplangan bo'lib, ularning ba'zilari quyidagilardan iborat:

Daryo Bo'yi O'simliklari

1. Qamishlar va suv o'simliklari:

- Qamishlar (*Phragmites australis*): Daryo bo'ylarida keng tarqalgan bo'lib, nam joylarda o'sadi.

- Yovvoyi guruch (*Oryza sativa*): Ba'zi joylarda uchraydi, suvli hududlarga moslashgan.

2. Nam joylarni sevuvchi o'simliklar:

- Qamishli do'n (*Typha*): Daryo bo'ylarida va suv havzalarida o'sadi.

- Baldırgan (Cyperus spp.): Namlikni yoqtiruvchi o'simlik bo'lib, daryo bo'ylarida keng tarqalgan.

O'rmon va Butalar:

1. Yog'ochli o'simliklar:

- Tol daraxti (Salix spp.): Suv bo'ylarida va daryo vodiysida keng tarqalgan. Tol daraxtlari eroziya oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

- Qayrag'och (Populus spp.): Qayrag'och daraxtlari daryo vodiysida o'sib, tuproqni mustahkamlaydi.

2. Butalar va yovvoyi o'simliklar:

- Chiyabo'ri (Tamarix spp.): Quruq joylarda ham uchraydi, tuzga chidamli.

- Sariqdo'ngak (Elaeagnus angustifolia): Tikanli buta bo'lib, daryo vodiysida keng tarqalgan.

Cho'l va Tog'oldi O'simliklari:

1. Cho'l o'simliklari:

- Saksovul (Haloxylon spp.): Quruq va cho'l hududlarda o'sadi.

- Cherkez (Salsola spp.): Cho'l sharoitlariga moslashgan yovvoyi o'simlik.

2. Tog'oldi o'simliklari:

- Yantoq (Alhagi spp.): Tog'oldi hududlarida uchraydi.

- Qamish (Arundo donax): Namlikni yoqtiruvchi, lekin quruq joylarda ham uchraydi.

Yovvoyi Gullar va O'tlar:

1. Yovvoyi gullar:

- Yovvoyi lola (*Tulipa* spp.): Bahorda gullab, tog'oldi va daryo vodiysida uchraydi.

- Ko'knor (*Papaver* spp.): Tog'oldi hududlarida bahorda gullab, chiroyli ko'rinish hosil qiladi.

2. O'tlar:

- Chiy (*Stipa* spp.): Tog'oldi va cho'l hududlarida keng tarqalgan.

- Piyozsimon o'tlar (*Allium* spp.): Ko'p joylarda uchraydi, quruq va yarim quruq hududlarga moslashgan. Ekologik Ahamiyati

Oltinsoy daryosi bo'yidagi o'simliklar qoplami ekologik tizimni qo'llab-quvvatlaydi va turli hayvonlar uchun yashash joyini ta'minlaydi. Bu o'simliklar:

- Tuproq eroziyasini oldini oladi.

- Havoning namligini saqlaydi.

- Biodiversitetni qo'llab-quvvatlaydi.

Oltinsoy daryosi va uning atrofidagi o'simlik qoplami mahalliy ekologik tizimning muhim qismi bo'lib, uni saqlash va asrash katta ahamiyatga ega. Oltinsoy daryosi va uning atrofidagi o'simlik qoplami mahalliy ekologik tizimning muhim qismi bo'lib, uni saqlash va asrash katta ahamiyatga ega. Osiyoning Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon, Chirchiq, Ohangaron, Surxandaryo kabi yirik daryolar bo'yida yaxshi o'sadi. Daraxt o'simliklaridan turangil terak, tol, jiyda kabi o'simliklar uchraydi. Bularga ilon chirmoviq chirmashib o'sadi. Buta o'simliklaridan yulg'un, jing'il, oqtikan, oq chingil, sho'rxok yerlarda sho'ra o'simligi, qora baroq, o't o'simliklaridan qamish, ko'ralar va boshqalar uchraydi. Suv toshadigan yerlarida ro'vak, qizilmiya, kendir o'sadi. Birmuncha quruq yerlarda savacho'p, yantoq, oqbo'sh, qizilmiya va boshqalar uchraydi. O'zbekiston tog'larining o'simliklari. Markaziy Osiyo tog'laridagi o'simliklar poyasini tas-virlashda har xil olimlar turlicha sxema taklif qilgan. Akademik K.Zokirov Markaziy Osiyo tog'laridagi o'simliklarni uchta vertikal poyasga ajratadi. Bular adir (tog' oldi), tog' (tog'larning o'rta poyasi) va yaylov (tog'tepalari) poyaslaridir. Adirlar dengiz sathidan 500- 700 m dan 1200-1600 m gacha baland bo'lgan tog' oldi tepaliklari bo'lib, ularni cho'llar zonasi bilan tog'lar o'rtasidagi bosqich deyish mumkin. Adirlar tuprog'i to'q bo'z tuproq bo'lib, efemerli cho'llar tuprog'iga o'xshaydi, lekin ularga qaraganda tarkibida organik moddalar ko'p. Adirlarning ayrim joylarida tog' jinslari yoki ularning emirilish mahsulotlari qattiq tuproq, shag'al - tosh va qum - shag'allar ko'rinib turadi. Bu yerlarda jazirama yoz kam bo'lib, yog'in ko'p (250-350 mm) yog'adi. Adir o'simliklari asosan rang o'simliklari formatsiyalaridan tarkib topgan. U yerlarda karrak, kovrak, oq quvray va qo'ziquloqlar eng ko'p uchraydi. Yuqori adirlarni har xil o'tlar (bug'doyik, chalov) o'sadigan quruq dasht ishg'ol qilgan. Tog'larnig o'rta poyasi o'simliklari. Adirlar poyasining yuqorisini, dengiz sathidan 1200- 1500 m dan 2800-3000 m gacha bo'lgan balandliklarni tog'lar poyasi ishg'ol qiladi. Adirlarga nisbatan tog' poyasining reliefi

birmuncha notekis. O‘zbekistonda tog‘ poyasi katta maydonni ishg‘ol qilmaydi. Tyanshanning g‘arbiy tarmoqlarida (Qurama va Chotqol tizmalarida), Pomir- Oloy tog‘larida, Zarafshon tizmasida, Turkmaniston va Xisor tizmalariniing bir qismida tipik tog‘ poyasini ko‘rish mumkin. Tog‘ poyasidagi o‘simliklarni ikki asosiy tipga: dasht o‘simliklari va daraxt - buta o‘simliklariga ajratiladi. Dasht o‘simliklari tog‘ poyasining aksari quyi qismida o‘sadi va ular asosan bug‘doyiq - har xil o‘tlar hamda dasht formatsiyalaridan iborat. Bug‘doyiqni bo‘yi 50-70 sm ga yetadi. Ikki pallali o‘simliklarning qurg‘oqchilikka chidamli ba‘zi turlari, jumladan, qo‘ziquloq, astragal, sentavriya, esparset, isfarak va boshqalar bug‘doyiqqa aralashgan holda o‘sadi. Bu yerlarda na‘matak, yovvoyi olcha, zirk, tuyasingir singari butalar, ba‘zan serqoya yon bag‘irlarda archa ham uchraydi. Tog‘ poyasida o‘rmonlar hosil qiladigan daraxt butalardan iborat ko‘pgina formatsiyalar bor. Na‘mataklar butalar ko‘p, bularga zirk, shilvi, irg‘ay kabi barg to‘kadigan butalar aralash o‘sadi. 2300-2500 m balandliklarda doimiy yashil buta zag‘azazorlarni ko‘rish mumkin. Tog‘larning 2000-2800 m balandligida daraxtlar ko‘p. Bu yerlarda Shrenk eli, Semenov oq qarag‘ayi, o‘rik, archa, savr va boshqalar uchraydi. Bulardan tashqari tog‘ poyasida mevali daraxtlardan olma, tog‘olcha, noklarning ko‘p xillari yongoqning turli xillari, do‘lana ba‘zan anor, anjir, xurmo, jiyda, toklar uchraydi. Bargli daraxtlardan zarangning turlari, terak, tol, ba‘zan qayin, chetan (ryabina) kabilar o‘sadi. Yaylovlar (baland tog‘lar) poyasi o‘simliklari. Tog‘ poyasidan yuqorida, dengiz sathidan 2700-2800 m balanddan boshlab to qor chizig‘igacha bo‘lgan joylarni yaylovlar (baland tog‘lar) ishg‘ol qiladi. Bu poyasda, o‘tloqlarda ko‘k sutlamalar). Yaylovlarning pastki qismida yer bagirlab o‘suvchilar, Turkiston archasi va buta-daraxtlar uchraydi. Dengiz sathidan 3200-3500 m balandda kichik-kichik o‘tloqlar uchraydi. Bu yerlarda boshqadoshlar, ayiqtovondoshlar oilasi vakillari, va dasht o‘simliklardan betaga, chalovlar o‘sadi. Baland tog‘ poyasining o‘tloq va dasht o‘simliklari yozda juda yaxshi yaylov hisoblanadi. Tyanshanning betaga o‘sadigan bu dasht yerlarida mollar yil bo‘yi boqiladi. Pomirda kichik- kichik maydonlarda sug‘oriladigan dehqonchilik qilinadi. Bu yerlarda arpa, javdar va bug‘doyning sovuqqa chidamli turlari, hamda ba‘zi sabzavotlar ekiladi. Sug‘oriladigan yerlar (vohalar) ning o‘simliklari. O‘zbekistonning tekisliklaridagi va qisman tog‘ etaklaridagi sun‘iy sugoriladigan hududlar voxolar deb nomlanadi. Eng yirik vohalar daryolar bo‘ylab joylashgan. Masalan: Chirchik daryosi vodiysidagi Toshkent vohasi, Sirdaryoning chap qirg‘og‘ida Mirzacho‘l vohasi, Zarafshon daryosining o‘rta va quyi oqimidagi Samarqand va Buxoro vohalari, Amudaryo etagidagi Xorazm hamda Qoraqalpoq va boshqa vohalar shular jumlasidandir. Sun‘iy sug‘orish ta‘sirida erning tuproq qatlami o‘zgargan, qadimiy sug‘oriladigan yerlarda qalinligi 2-3 m ga etgan. Vohalarda dehqonchilik qilinadi. Turli xil madaniy o‘simliklar ekib o‘stiriladi. Vohalarning tabiiy o‘simlik qoplami ikkilamchi harakterga ega. U faqat o‘zlashtirilmagan yoki tashlandiq

yerlarda paydo bo‘ladi. Yuqoridagilardan ko‘rinadiki O‘zbekistonning o‘simlik olami juda boy va xilma-xildir. Biroq uzoq yillar davomida o‘simliklar dunyosiga kam e‘tibor berildi va undan foydalanishda ham jiddiy xatoliklarga yo‘l qo‘yildi. Natijada o‘simliklarning qimmatli turlari yo‘q bo‘la boshladi, ayrimlari yo‘qolish arafasiga keldi. Ana shunday turlar jumlasiga lola, yetmak, dorivor o‘simlik lagoxillus, anzur piyozi anor va shu kabilar kiradi. Bu o‘simliklar O‘zbekistonning “Qizil kitobi” ga kiritilgan bo‘lib, ular qonun yo‘li bilan muhafoza qilinmokda. O‘zbekiston hududida 4000 dan ortiq yovvoyi o‘simlik turlari mavjud bo‘lib, muhafozaga muxtojlar 400 atrofida. O‘zbekiston “Qizil kitobi” ga 301 tur kiri-tilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘.Pratov, A.S.To‘xtayev, F.O‘.Azimova. Botanika. –T.: «O‘zbekiston», 2005.
2. O. Mavlonov «Biologiya». –T.: «Nihol», 2008, 512 b.
3. R.N.BABAYEVA “botanika va o‘simliklar fiziologiyasi” – Toshkent 2016
4. S.M.Mustafayev Botanika (anatomiya, morfologiya, sistematika)Flora Uzbekistana. V 6-i t. – Tashkent: AN UzSSR, 1941-1962.
5. Kursanov L. I. va boshqalar. Botanika (O‘simliklar sistematikasi). Toshkent. «O`rta va Oliy maktab» 1963
6. Биотехнология: Учебное пособие для ВУЗов. В 8 кн./ Под ред. Егорова
7. Н.С., Самуилова В.Д. – М.: Высшая школа. – 1987.
8. Hamdamov I va boshqalar. Botanika asoslari. T. «Mehnat». 1990
9. БекерМ.Е. и друг. Биотехнология. – М: Агропромиздат, 1990. 354 с.
- 10.Биотехнология лекарственных средств. Учебное пособие/ Под ред.
- 11.Быкова В.А. и Далина М.В. – М.: Медбиоэкономика. - 1991. – 303с.
- 12.Pratov U.P., Odilov T. O‘zbekiston o‘simliklari oilalarining zamonaviy tizimi va o‘zbekcha nomlari. – Toshkent: Fan, 1995. -303.